

- SZABÓ T. ATTILA 1936. *Nyír; nyírés. Magyar Nyelv* 32: 47–48.
- SZABÓ T. ATTILA 1939. *Séd ~ síd ~ sid. Magyar Nyelv* 35: 51–52.
- TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–3. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1976.
- Tsz. = *Magyar tájszótár*. A Magyar Tudós Társaság, Buda, 1838.
- ÚMTsz. = *Új magyar tájszótár* 1–5. Főszerk. B. LŐRINCZY ÉVA. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979–2010.
- VeMFN. 4. = *Veszprém megye földrajzi nevei. 4. A Veszprémi járás*. Szerk. BALOGH LAJOS – ÖRDÖG FERENC – VARGA MÁRIA. Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 194. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 2000.
- VÖRÖS OTTÓ 1999. *Vízrajzi köznevek szóföldrajzi és jelentéstani vizsgálata*. Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 211. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 2000.
- WOT. = RÓNA-TAS ANDRÁS – BERTA ÁRPÁD, *West Old Turkic. Turkic loanwords in Hungarian*. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2011.

An etymological and historical analysis of the geographical common noun *séd* ‘brook’

The subject of the study is the history of the hydrographic common noun *séd*, based on the occurrences of the word as common noun and a place name in the Old Hungarian period. The paper discusses issues concerning the phonological history of the word, its variants, and their spatial and temporal distribution and occurrence. The determination of the meaning of *séd* is done by simultaneous consideration of several viewpoints in which the geographical environment of the occurrence of the word has a crucial role. Finally, the study surveys and summarizes etymological ideas related to the word.

Keywords: geographical common nouns, Old Hungarian period, word geography, etymology.

PELCZÉDER KATALIN
Pannon Egyetem

Pedz

Az alábbiakban arra mutatok rá, hogy *pedz* igénk tulajdonképpen homonima, kettős átvétel, s jelentései az átadó szavak, részben a német *beizen* ige és részben a szerb-horvát *pecati* ige átvételével magyarázhatók. Így a szó összes jelentésének egybesorolása végső soron népetimológiának minősíthető. Idáig etimológiai szótáraink egy erősen poliszém *pedz* igével számoltak, s hangutánzó(-hangfestő) eredetűnek minősítették (TESz. 3: 144; EWUng. 2: 1136; ESz. 628–629). A *pedz* 1792-től adatolható nyelvünkben, s szerzeágazó jelentései a 19. században jelentek meg. Előbb a szerb-horvátból lett átvéve a *pedz* szó, az azonos alakú német jövevényszó évtizedekkel később érkezett. A bemutatandó homonímia szinkrón érvényessége azonban kérdéses, de a modern szinkrón jelentéstan nem is rendelkezik megbízható kritériumokkal a homonímia és poliszémia megkülönböztetésére

(KIEFER 2007: 121–127). A *pedz* szinkrón homonimává minősítése mellett szól a 'solymászik' és a '(hal) harapdálni kezd (horgot, csalétket)' jelentések távolsága.

Ami a németből vett igét illeti, a vadászatban, solymászatban a *pedz* jelentései 'solyommal vadászik, solymászik' és már korábbról (1860-tól) is adathatóan '(ragadozó madár) lecsap (prédájára)' (KÉKESSY 1925: 91; mindkét jelentés újabban is él). A 'solymászik' jelentés a német *beizen* ige átvételére utal. A német *beizen* (etimológiailag a *beissen* 'harap' műveltető alakja, 'haraptat') elsősorban 'pácol, marat', de 'solymászik' jelentésben is használatos. (A *beizen* ige, pontosabban ennek bajor-osztrák változatának átvétele még *pácol* szavunk is.) A 'lecsap' jelentésre példa *A sólyom pedzi a fácánt* 'A sólyom lecsap a fácánra'. A 'lecsap' jelentés már magyar fejlemény, solymászműszónak tekinthető. A németben '(ragadozó madár) pedz, lecsap valamire' jelentésben legalább három ige is van: *herabschiessen, herabstürzen* és *stossen*.

Ami a szerb-horvátból vett igét illeti, a *pedz* ige köznyelvi jelentései a következők: '(hal) harapdálni kezd (horgot, csalétket)' és 'érteni kezd'. Például *A hal pedzi a horgot* 'A hal harapdálja a horgot', s innen a 'kezd érteni' jelentés, például *Már pedzem* 'Már kezdem érteni'. A '(hal) harapdálni kezd' jelentés a szerbhorvát *pecati* 'csíp; meg-megérint, pedz (hal horgot); horgászik, pecázik stb.' jelentéseinek egyikéből magyarázható. A 'kezd érteni' jelentés már magyar fejlemény. Ezt a mozzanatot a szakirodalomban többen is említették (például KERTÉSZ 1922: 15–16; TEMESI 1963: 113; GOMBOCZ /1997: 178).

A szerb-horvát *pecati* főbb jelentései 1. 'csíp', 2. 'kötekedik, ugrat', 3. 'horgászik' (HADROVICS 1976: 338), ám egy újabb horvát–német szótár csak 'angeln' jelentését adja meg (TUTSCHKE 1999: 213). A hangutánzó-hangfestő eredetűnek, utóbb származékszónak minősített *pecázik* szó (TESz. 3: 139–140; EWUng. 2: 1134; ESz. 627) is valószínűleg a szerb-horvát ige átvétele. Újabb – de itt most elutasított – etimológiája szerint a *pecázik* (1839) a *peca* 'halászhorog' (1825) igeképzővel ellátott alakja, a *peca* pedig a *pedz* szó *pec* változatából képzés (EWUng.; ESz.).

KISS LAJOS, a korabeli etimológiai „onomatopoetizmus” kérlelhetetlen bírálója egy könyvismertetésében PETAR SKOK (1881–1956) posztumusz horvát avagy szerb etimológiai szótárára hivatkozva a *peca* szerb-horvát eredeztetése mellett érvelt, ami implikálja (feltételezi) a *pecázik* hasonló eredetét. „A *peca* 'halfogó horog' (...) főnévnek a *pecek, pedz, pöcköl*-féle, hangutánzó-hangfestő szavakkal való rokonítását megkérdőjelezheti a szerbhorvát *pecati* 'megérint, pedz <hal horgot>, horgászik, pecázik' (Skok EtRj. 2: 627) és kiterjedt rokonsága. Véletlen összecsengésről aligha lehet szó a szoros népi együttélés miatt” (KISS 1994–1995: 275). A magyar *peca* elvonással jöhetett létre a *pecázik* szóból, közvetlenül csak a *pecázik* lehet szerbhorvát eredetű (< *pecati*).

A *pedz* igének a TESz. (és az EWUng.) a korábbi nyelvvaltozatokból több további jelentését hozza: 'eltalál', 'megérint; kezd hatással lenni valakire, valamire', '(horog) fogja a halat', '(bajusz, szakáll) serked' és 'penget (hangszer húrját)' (TESz. 3: 144). Ezek a jelentések a szerb-horvátból átvett igéhez tartozhatnak. A '(ragadozó madár) lecsap (prédájára)' jelentés is közel áll a szerbhorvátból átvett *pedz* jelentéseihez. A szerteágazó jelentésekhez hozzájárulhatott a *pecek, pöcköl* szavakhoz való hasonlósága; a *pedz* és *pecázik* szót hangutánzó-hangfestő etimológiai ezek rokonságába sorolták. Nyelvjárásainkban is megvan a *pedz* '(hal) harapdálni kezd (horgot, csalétket)', és van *pedzik* '(háló, horog) a hal által érintve megrezdül, pedződik' is (ÚMTsz. 4: 419).

ZOLTÁN ANDRÁS jelen íráshoz készített kivételesen igényes lektori jelentésében több pontosítást eszközölt, s felhívta a figyelmet arra, hogy a <hal horgot> *pedz* szónak a német nyelvjárási *petzen* 'csíp' igéből való származtatásnak a lehetősége is felmerült. (Először: ALBERT 1895: 426.) Jellegzetes nyugati középnyémet, továbbá innen betelepítések révén bácskai és bánáti német nyelvjárási szó a *petzen* (legalábbis a délvidéki németben tulajdonképpen *petze*, ejtve *phetsə*, 'csíp', 'kneifen, zwicken', WOLF 1987: 73, 164, 169, 249). A német *petzen* délvidéki jelenléte a szerb-horvát *pecati* szóval, annak legalábbis egyes jelentéseivel is kapcsolatba hozható, felmerült a szerbhorvát *pecati* szónak is a német *petzen* igéből való származtatásának lehetősége. Skok az idézett helyen még a *pecati* igét a *pek- 'süt' töre vezette vissza (2: 627). Nem zárható ki egészen, hogy a magyar *pecázik* és a <hal horgot> *pedz* is esetleg a német *petzen* átvétele.

A *pedz* szónak részben a szerbhorvát *pecati* ige és részben a német *beizen* ige átvételével való magyarázata a legvalószínűbb etimológia, de ennek léteznek alternatívái. Ezek a főbb alternatívák, homonímia helyett csak poliszemiával számolva: 1. a *pedz* továbbra is hangutánzó(-hangfestő) eredetű, esetleg hozzátéve, hogy a hasonló hangzású német *beizen* és szerb-horvát *pecati* igék gazdagították jelentését; 2. a *pedz* szerb-horvát jövevényt, amely német hatásra újabb jelentéseket vett fel. Elképzelhető még, hogy 3. a *pedz* minden jelentésével német jövevényt, de a német különböző változataiból, különböző szók (*petzen*, *beizen*) lettek átvéve.

Hivatkozott irodalom

- ALBERT JÁNOS 1895. *Pedz*. *Magyar Nyelvőr* 24: 425–426.
- ESz. = *Etimológiai szótár*. Főszerk. ZAICZ GÁBOR. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2006.
- EWUng. = *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* 1–2. Hrsg. LORÁND BENKŐ. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993–1995.
- GOMBOCZ ZOLTÁN /1997. *Jelentés tan és nyelvtörténet. Válogatott tanulmányok*. Szerk. KICSIS SÁNDOR ANDRÁS. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- HADROVICS LÁSZLÓ 1976. *Szerbhorvát–magyar szótár*. 4. kiadás. Terra, Budapest.
- KÉKESY LÁSZLÓ 1925. *A magyar vadász kézikönyve*. Athenaeum, Budapest.
- KERTÉSZ MANÓ 1922. *Szokásmondások. Nyelvünk művelődéstörténeti emlékei*. Révai, Budapest.
- KIEFFER FERENC 2007. *Jelentésmélelet*. 2. kiadás. Corvina, Budapest.
- KISS LAJOS 1994–1995. Molnár Nándor: A magyar mezőgazdasági szókincs története, 1987. (Ismeretetés.) *Nyelvtudományi Közlemények* 94: 271–275.
- SKOK, PETAR 1971–1974. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* 1–4. JAZU, Zagreb.
- TEMESI MIHÁLY 1963. *Leíró magyar nyelvtan* 2. Szótan. Tankönyvkiadó, Budapest.
- TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–3. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1976.
- TUTSCHKE, GÜNTHER 1999. *Langenscheidt Taschenwörterbuch Kroatisch*. Langenscheidt, Berlin.
- WOLF, JOHANN 1987. *Banater deutsche Mundartenkunde*. Kriterion, Bukarest.

KICSIS SÁNDOR ANDRÁS